

NEMZET ÁLLAM NÉLKÜL

(Naše živá a mrtvá minulost, Praha 1968. 136–157.)

„Mert amikor a nemzeti ébredés már sokakat rádöbbsentett milétükre – emlékezett vissza Palacký a múlt század első évtizedére a prágai Nemzeti Színház 1868. májusi alapkövetétele alkalmából –, még maguk a nemzet élenjárói is – bár tréfásan, de mégis keserűen ismerték fel az igazságot: ha akkor a mennyezet rájuk szakadt volna, ez minden nemzeti törekvésnek véget vethetett volna. Mindössze félszáz év telt el azóta, és mint a tegnapi ünnepség ismét bebizonyította, a cseh nemzetet immár többé nem lehet el-tüntetni, még ha netán az egész mennybolt is leomolna.”

Palacký metaforikus megállapítása nem csupán a modernkori cseh nemzeti fejlődésre jellemző. Hasonló megfogalmazásokkal találkozhatunk néhány más nemzetnél is, amelyek a kapitalista viszonyok közt az állam segítsége nélkül, sőt jórészt a fennálló államrendszer ellenében váltak polgári nemzetté. Az ukránoknál például azt olvashatjuk, hogy amennyiben kisiklott volna az a vonat, amely 1903-ban Kijevből Poltavába, Ivan Kotljarevskij költő emlékművének leleplezésére szállította a küldötteket, úgy ez hosszú időre véget vethetett volna az ukrán nemzeti mozgalomnak, lévén hogy a mozgalom majd minden vezetője a szóbanforgó vonat két kocsijában foglalt helyet. Mert hiszen amíg Nyugat-Európában az államnemzettől eltérő etnikai csoportok nyelvi és kulturális törekvései lényegében már soha többé nem léptek túl a brit, francia vagy a spanyol államnemzet keretében a néprajzi sajátosságokon, a Habsburgok, Romanovok, Oszmánok soknemzetiségű birodalmainak területén a 19. században és a 20. század elején másféle fejlődés bontakozott ki. A modern nemzetek kialakulásának kristályosodási pontját ebben a térségben sok esetben néhány személyből álló, az állami és politikai élettől elszigetelten működő viszonylag kis csoportok jelentették, olyanok tehát, amelyek a cseh mozgalom esetében egyetlen helyiségben, az ukránoknál pedig két vasúti kocsiban is elértek volna.

A cseh nemzeti társadalom 19. századi kibontakozása, amint azt Palacký hasonlata is jól jelzi, gyors és sokoldalú volt. A kezdet kezdetén néhány tucat vagy legfeljebb pár száz rajongó, felvilágosult tudós, tanító, pap, falusi írástudó és maroknyi nemzeti öntudatra ébredt polgár jelentet-

te ezt a cseh nemzeti mozgalmat. Az 1848-as forradalmi esztendőben a vezető csoport a kisvárosi és falusi honorácior rétegekre támaszkodva már a cseh nemzet politikai képviselőtének tekintette magát. Politikai programja, mindenekelőtt Palackýnak 1848. április 11-én a frankfurti Ötvenek Bizottságához intézett levele a Németország és Oroszország közt húzódó földrajzi térség bonyolult viszonyai realizisztikus figyelembevételén alapult és végsősoron a terület nemzeteinek szabad föderatív szövetségét követelte. A történeti államjog előnyben részesítése a hatvanas évek elején nem utolsó sorban annak volt a kifejeződése, hogy minden fejlett nemzeti mozgalom kedvező feltételek mellett arra törekszik, hogy politikai céljait saját nemzeti állam keretében érvényesíthesse. Az egyesületi élet és méginkább a népi táborok mozgalmának erőteljes kibontakozása 1868 és 1871 között, arról tanúskodott, hogy a cseh nemzeti mozgalomba a városi és falusi lakosság széles rétegei szintén aktívan bekapcsolódtak. A prágai cseh egyetemen és az Otto-féle tudományos lexikon szerkesztősége körül csoportosult tudósnemzedék céltudatos munkával törekedett arra, hogy „ablakot nyisson a világra” és több tudományágban valóban európai szintű eredményeket ért el. A kéziratok kapcsán sikerült elfogadtatni a kritikai álláspontot (a cseh írásbeliség ősi eredetét voltak hivatva bizonyítani az ún. královodvorskéi és Zelená hora-i kéziratok, amelyek hamis voltát többek között Masaryk kezdeményezésére sikerült bebizonyítani), ami a cseh-nemzeti társadalom belső erejét bizonyította; s azt is, hogy fokozatosan lemondtak a nemzet romantikus értelmezéséről. Az első általános parlamenti választások idején (átmenetileg persze csupán az ötödik választási kúriában), 1897-ben kialakult és állandósult az öt legfontosabb cseh politikai pártból álló szerkezet, amely nagyobb változások nélkül egészen 1938-ig fennmaradt.

Minden bizonnyal illuzórikus vállalkozás lenne a 19. századi cseh nemzeti fejlődés fentebb említett (és számos más) jelenségében elsősorban valamiféle nemzeti sajátosságokat keresni. Hiszen a kapitalista termelési viszonyok és az ipari forradalom fellendülését minden országban mélyreható társadalmi változások követték, amelyek az egyes nemzetek arculatát is lényegesen módosították. Olyan, privilégiumokkal nem rendelkező rétegeket vontak be a társadalmi, politikai és kulturális életbe, amelyek képviselőit azt megelőzően még a nemzethez tartozók felsorolásában sem vették figyelembe. A francia forradalom ilyen irányban forradalmi változást hozott s ennek hatását az első világháborúig szerte Európában érezni lehetett. Még azokban az országokban is, ahol nemzeti állam létezett, elkeseredett harcok folytak a választójog kiszélesítéséért, a városi és a falusi lakosság széles köreinek politikai aktivitását biztosító lehetőségekért. Persze Európa nyu-

gati részén nem voltak mindig az egymással szomszédos nemzeti mozgalmak céljai és földrajzi kiterjedése összhangban, mint arról például a francia-német ellentétek tanúskodnak a Rajnáért és Elzász-Lotharingiáért folyó küzdelem kapcsán. Végsősoron az eredmény is jelentős mértékben azonos volt: ezeknek a változásoknak a következtében – tömeges, strukturált nemzeti társadalom jött létre – függetlenül attól, hogy kristályosodási gócpontjukat a dinasztikus állam, a privilegizált rendi-politikai nemzet vagy éppen a nemzetébresztők csoportja alkotta-e.

Ha a nemzetet nem csupán mint etnikai-kulturális jelenséget értelmezzük, hanem elsősorban politikai és állami aktivitására helyezük a hangsúlyt (itt most mindegy, hogy önálló államban vagy egy szélesebb államrendszer keretében történt mindez) és a nemzet egyik lényeges jellemzőjeként kiemeljük a nemzeti hovatartozás szubjektív tudatát, nyilvánvaló, hogy a 19. század második felében lezajlott fejlődés magyarázatában a sajátosan nemzeti kérdéskör számára a megszokottnál szűkebb helyet jelölünk ki. Ugyanakkor azzal is számolnunk kell, hogy a kevésbé fejlett területeken, pl. a Sumava vidékén vagy éppen az olyan, nagy gazdasági változások helyszínéül ismeretes régiókban, amelyek két-három etnikum határmezsgyéjén terültek el, és ahol a regionalizmus továbbra is erősen éreztette hatását, mint például Osztrava és Tešín vidékén, a lakosság nagy csoportjainak betagozódása a nemzeti társadalmakba egészen a 20. századig késett. Nem lehet ugyanis figyelmen kívül hagyni a nemzetiségi határvidékekre (főként Morvaországban) és az ún. „böhmisch” nemességre jellemző két-nyelvűség, nemzeti semlegesség jelentős tényeit. Mert hiszen ha valaki 1918 előtt nem csatlakozott aktívan a cseh nemzeti mozgalomhoz, úgy az még nem feltétlenül jelentette azt, hogy a csehországi német nemzetiségi csoport tagja volt. Az „aki nincs velünk, az ellenünk van” jelszó esetenként lehet a politikai harcok eszköze, de nem volna szabad érvényesíteni a történeti okfejtésben és értékelésben.

Mindazok az erőteljes jelenségek, amelyeket a cseh nemzeti társadalom 19. századi fellendüléséről szólva a fentiekben jeleztünk és amelyek a nemzetébresztők aránylag kis csoportjától a cseh politikai program megfogalmazásán, a cseh nemzeti mozgalom társadalmi bázisának kiszélesedésén és belső megszilárdulásán keresztül a konszolidált politikai pártszerkezet, valamint a gazdasági és kulturális nemzeti intézmények kialakulásáig vezetett, a cseh tartományok újkori fejlődésében kétségkívül rendkívül fontos helyet foglal el, és főként a többi európai ország, ill. nemzet fejlődésében meglevő hasonló jelenségekkel összehasonlítva részletes vizsgálatát érdemel. Mindez aligha vitatható. Mindazonáltal hangsúlyozni szeretnénk, hogy

a cseh nemzeti társadalom a többé-kevésbé egységes nemzetállamok gyakorlatától eltérően területünkön nem volt egyedüli és társtalan nemzeti „struktúra” – még abban az időszakban sem, amikor aránylag fejlett és belül rétegezett közösséget alkotott. Itt most nem is annyira a csehországi, morvaországi és sziléziai német lakosságra gondolunk, amely a lakosság teljes számának egynegyedét-egyharmadát jelentette, de vidékenként meglehetősen szétszórt, felaprózott volt és csak a cseh mozgalommal szembeszállva vált fokozatosan önálló nemzeti csoporttá. Ez esetben azonban elsősorban az újkori történelmi fejlődés egyik központi problémája – a nemzet és állam viszonya – foglalkoztat bennünket.

A cseh nemzeti társadalom egészen 1918-ig *állam nélküli nemzet* volt. Ez a tény – a cseh nemzet relatív fejlettsége és belső tagozódottsága ellenére, főként a 19. század végétől – erőteljesen rányomta pecsétjét a nemzeti társadalom egész jellegére, politikájára, kultúrájára és gondolkodására. A tereziánus és jozefinista központosító reformok csak részleges sikereket értek el, de az egységes osztrák politikai nemzet kialakításához szükséges szilárd bázist nem sikerült létrehozniuk. Mindehhez az is hozzájárult, hogy a Habsburg Monarchia (a nyugat- és észak-európai nemzeti monarchiáktól eltérően) egészen a 19. századig nem akart megszabadulni a Római Szent Birodalom egyetemes hagyományaitól. Egészen 1866-ig a Habsburg-dinasztia saját politikai érdekeit nem összpontosította kizárólagosan – vagy akárcsak elsődleges érvénnyel – arra a területre, amelyen a Monarchia végső felbomlásának éveiben uralkodott. Ugyancsak tartós következményekkel járt az az igyekezet is, amely a 19. század közepe táján Itáliában próbálta megmenteni az osztrák hatalmi pozíciókat. Az 1815–1866 közötti németországi hegemonia-harcok, melyek során a bécsi politika gyakran ingadozott, és nem tudta eldönteni, hogy vajon részt vegyen-e, s ha igen, milyen mértékben a német nemzetállam megteremtésében, még végzetesebben befolyásolta a Habsburg Monarchia további fejlődését. A délszláv nemzeti mozgalommal összeegyeztethetetlen Balkán-politikájának következményeit pedig a monarchia már nem tudta átvészelni.

Főleg a 19. század közepétől az osztrák viszonyok között az államélet területe és a nemzeti fejlődés oly szembetűnően eltért egymástól, hogy az például a korabeli angol és francia fogalmak alapján érthetetlennek és fogalmilag nehezen megragadhatónak tűnt. A Habsburg Monarchia egyes nemzeteinek és nemzeti csoportjainak politikai képviselői – köztük vezető helyen épp a cseh politikusok – különböző korszakokban számos racionális érvet hoztak fel amellest, hogy Németország és Oroszország között milyen sok előnnyel jár a monarchia államalakulata, de a politiku-

sok semmilyen törekvése, igyekezete sem tudta pótolni azt a belső erőt és érzelmi kötődést, amely (megint csak a nyugat- és észak-európai nemzeti monarchiáktól eltérően) ennél az államalakulattól mint egészénél hiányzott. A modern nemzeti kapcsolatok és a nemzeti öntudatosodás dinamikus ereje nem az állam megerősödését szolgálta, hanem éppen ellenkezőleg gyöngítette azt és fokozatos felbomlásához vezetett. A 19. és a 20. század fordulójától kezdődően pedig még a nemzeti szempontból kétségkívül privilegizált helyzetben levő német–osztrák és magyar befolyásos politikai erők is fokozott mértékben kritikai álláspontra helyezkedtek a Habsburg Monarchiával szemben. A monarchia egyes nemzetei és nemzetiségi csoportjai végül is szinte versengtek abban, hogy az államtól mint valamely idegen testtől minél inkább elhatárolják magukat.

Az állam képviselője és legfőbb összetartója a 19. század folyamán egészen 1918-ig a Habsburg-dinasztia maradt. A dinasztia korábbi spanyol–itáliai–francia kulturális orientációját Mária-Terézia és II. József uralkodásától kezdődően túlnyomórészt német irányultság váltotta fel. Ugyanakkor 1815 után a Habsburg-politika gyakran éles ellentétbe került a német nemzeti mozgalom érdekeivel. A monarchiabeli összbirodalmi érdekek hosszú időn keresztül ily módon lényegében a dinasztia és a császár iránti hűséggel voltak azonosak. Mindazonáltal a korabeli megfigyelők közül sokan a 19. század végefelé arra mutattak rá, hogy ez a monarchia iránti általános jellegű kapcsolódás jelentősen meggyöngült, s helyébe az öregedő Ferenc József iránti személyes tiszteletadás lépett, amely nem ritkán enyhén irónikus színezetet is kapott. Hiszen például „az öregúr” emberi megpróbáltatásai fölött még Svejk is őszintén sajnálkozott: Miksa bátyját 1867-ben a mexikói forradalmárok végezték ki, egyetlen fiát, Rudolf trónörökösét 1889-ben nem egészen megnyugtatóan tisztázott körülmények között vesztette el, ami kiterjedt pamflet irodalom témájául szolgált (bár az ilyen jellegű munkákat Ausztriában be is tiltották, mégis széles körben elterjedtek). Felesége, Erzsébet 1898-ban egy olasz anarchista merényletének áldozata lett, és végül, minden rossz betetőzéseként Ferenc Ferdinándot, az újabb trónörökösét is merénylők ölték meg. És mindezt Ferenc József átélte és túlélte.

Persze nem gondolom azt, hogy helyes lenne, ha mi csehek a Habsburgokra – s mindenekelőtt Ferenc József 68 évnyi uralkodására – csak Hasek Svejkjének szemével néznénk. Az 1918 óta eltelt időszakban a korábbi korokra vonatkozó cseh nemzeti hagyományok túlnyomórészt a Habsburg Monarchia negatív értékelésére és a vele szemben folytatott – akár nemzeti, akár pedig társadalmi – ellenállás dicsőítésére épültek. A tör-

ténelmi igazság azonban véleményünk szerint bonyolultabb és ellentmondásosabb volt. Éppen azért, hogy a II. József, illetve a 19. század ötvenes éveinek forradalom utáni rendszere által kezdeményezett központosító törekvések nem jártak sikerrel és a Habsburg-politika lemondott az egységes osztrák társadalom létrehozásának reményéről, a monarchia viszonylag kedvező feltételeket teremtett több nemzeti társadalom gazdasági, társadalmi és kulturális felemelkedéséhez. Mindenesetre ezek a feltételek – bár 1867 után csak a Monarchia nem magyarországi részében – a többi soknemzetiségű államokénál kedvezőbbek voltak. Mindez bizonyára sokkal inkább a Habsburg Monarchia vezető köreit jellemző tehetetlenségnek, mintsem valamiféle jószándéknak volt a következménye. A felbomlást megelőző utolsó öt évtizedben például a lengyeleknek Galíciában sokkal jobb lehetőségeik voltak a nemzeti fejlődésre, mint Lengyelország Porosz- illetve Oroszországhoz csatolt részeiben. De még az erős lengyel nyomásnak kitett galíciai ukránok számára is az ukrán nyelv és kultúra fejlesztése terén az osztrák uralom teremtett viszonylag legkedvezőbb feltételeket. Hasonlóképpen azt is be kell vallanunk, hogy 1860 után a cseh nemzeti társadalom erőteljes fejlődése elé a Habsburg Monarchia már nem gördített nagyobb akadályokat.

Úgy tűnik, hogy a lakosság – korábban privilégiumokkal nem rendelkező és politikai jogaitól megfosztott – alacsonyabb rétegeinek társadalmi előrelépése a kapitalizmus fellendülésének korszakában elválaszthatatlanul összefonódott azzal a folyamattal, melynek keretei között ezek a rétegek fokozatosan bekapcsolódtak az egyes nemzeti társadalmakba. Talán épp ez a magyarázata annak is, hogy mindazok az intézkedések, amelyeket az osztrák állam a szélesebb néptömegek társadalmi helyzetének, műveltségének megjavítására, illetve emelésére foganatosított, végső soron az egyes nemzeti mozgalmaknak is javára vált. Joggal lehet ilyen összefüggésben rámutatni pl. arra, hogy a 19. század vége felé a cseh nemzet a világon az elsők közé tartozott az analfabetizmus legalacsonyabb százalékát felmutató nemzetek sorában, és hogy a korabeli viszonyok között a cseh lakosság átlagos műveltsége valóban magas volt. A cseh nemzetéberszói hagyományok e téren szerzett érdemei vitathatatlanok ugyan, de az osztrák állam iskolapolitikájának rendkívüli jelentőségéről sem illenék megfedkezniünk. És itt nem csupán a Mária Terézia vagy II. József által elrendelt iskolareformokról van szó, amelyeket a későbbi cseh nemzeti mozgalom a felsőfokú iskoláztatásban erőltetett németesítés miatt legalább is felemás érzésekkel szemlélt. De gondoljunk például az 1869. évi liberális iskolatörvényre, amely elrendelte a nyolcéves kötelező iskoláztatást, és a

tanulók döntő többsége számára elérhetővé tette a polgári iskolát; pedig ezt a törvényt akkor dolgozták ki és fogadták el, amikor a cseh képviselők nem vettek részt a parlament munkájában és a kormánnyal szemben határozott ellenzékét alkottak. Másrészt aligha lenne helyeselhető, ha az osztrák iskolapolitika kritikátlan dicsérgetésére vállalkoznánk és figyelmen kívül hagynók pl. azokat az akadályokat, amelyeket a német-osztrák politika hosszú éveken keresztül a brünni cseh egyetem létesítésével szemben támasztott.

A régi Ausztria történelmi valósága maradandó nyomokat hagyott a cseh nemzeti társadalom arculatán és jellegében, mégha ezt a kortársak többnyire egyáltalán nem is tudatosították. Gondoljunk csak például arra a nem deklarált, de szinte általánossá vált osztrák politikai alapelvre, mely szerint semmin sem kell változtatni mindaddig, míg az már többszörösen elodázhatatlanná nem vált, amíg a változást a körülmények ereje ki nem kényszerítette. A lényegbevágó intézkedések és változtatások többségét nem tizenkettő előtt öt perccel, hanem tíz perccel utána hajtották végre, mégis fejvesztve és meggondolatlanul, olyan körülmények között, amikor azok, akiket a reform érintett, már nem tekinthették azt a kormány engedményének és elégedetlenségének annak nagyságával. Bár időnként céltudatos politikának is tűnhetett a senki igényeit sem teljesen kielégítő egyensúlyozás művészete, főként Taaffe gróf 14 éves miniszterelnöksége idején, de többnyire ez a módszer jelentette a tengernyi problémából az egyetlen kiutat. Külön fejezetbe tartozik a Habsburg-ház hirhedt hálája, amely a kritikus pillanatokban éppen azokat sújtotta, akik a Habsburgokat hosszú időn keresztül hűségesen szolgálták, de ilyen vagy olyan okból kényelmetlenné váltak. Ismeretes Metternich herceg esete, aki közel negyven éven keresztül az osztrák politika központi alakja volt, de mikor 1848. márciusában a forradalmi Bécs nyomására elbocsájtották, senki sem akadt az udvarban, aki megkérdezte volna tőle, hova megy, hol kíván élni. A cseh politika ugyancsak hiábavalóan hivatkozott a Habsburgok iránt 1848-ban és 1866-ban tanúsított hűségére: az udvar csak az előtt hátrált meg, aki a legerősebb és leghangosabb volt. És így például a cseh politika hivatkozhatott ugyan az 1848. április 8-i és az 1871. szeptember 12-i császári leiratokra, vele szemben a csehországi német politika az ellenkező – még ha nem is mindig olyannyira ünnepélyes – szavakra, ígéretekre támaszkodhatott.

A csehek tehát a 19. század második felében és a 20. század elején állam nélküli nemzetet alkottak, de csupán abban az értelemben, hogy nem volt önálló *nemzeti* államuk, amelyet öntudatosan magukénak vallottak volna. Ugyanakkor a fennálló állam valósága, amely nemzeti területü-

ket is magában foglalta, kétségtelenül hatott rájuk. A cseh nemzetet ezer-nyi kötelék fűzte ehhez az államhoz, akár tudatosult, akár — és a csehek többségét ez jellemezte — nem tudatosult bennük ez a tény. Ez az összefonódás „pozitív” formájában éppúgy megnyilatkozott — az állami társadalmi és politikai élet néhány jellegzetes vonásának átvétele és fenntartása révén — mint „negatív” értelemben, azaz hogy a cseh nemzeti társadalom néhány jellegzetessége az állammal szembeni ellenzékben vagy éppen nyílt ellenállásban alakult ki. Bizonyos tekintetben egészen kedvező helyzet jött így létre — a csehek jelentős mértékben részt vállalhattak az állam gazdasági, politikai és kulturális életében (kivéve a diplomáciai szolgálatot, a bürokrácia és a hadsereg döntő pozícióit, ahol a nemzetileg öntudatos csehek aránya elenyésző volt vagy éppen nem is került közülük senki ezekre a posztokra), ugyanakkor nem kellett felelősséget vállalni ezért az államért.

Az emberek tudatában ily módon egyre határozottabbá vált az a meggyőződés, hogy az állami és nemzeti élet közt eltérések, sőt gyakran ellentétek vannak. Az egész államot szem előtt tartó gondolkodás egyre inkább ritkaságnak számított — mégpedig nem csupán a cseheknél. Az egyes nemzeti társadalmak a központi hatalommal szemben maximális függetlenségre törekedtek és a társadalmi, politikai folyamatok is egyre inkább ezeknek a nemzeti közösségeknek a keretei között zajlottak. Minden bizonnyal fontos következménye volt mindennek az, hogy ilyen viszonyok között szó sem lehetett a porosz eset megismétlődéséről, ahol is az államot mint a legfelsőbb bölcsesség kifejeződését istenítették, de a másik oldalon nem alakulhatott ki a nyugat-európai liberalizmus szellemében az állam és a polgár természetes viszonya sem. A 19. század második felének cseh nemzeti társadalmában, hasonlóképpen, mint pl. a csehországi németeknél az öngazgatási szervezetek, valamint a politikai, kulturális, gazdasági vagy éppen rendi egyleteknek olyan kiterjedt rendszere alakult ki, amely jelentős mértékben pótolni tudta az állampolgároknak nemzeti államban valószínűleg természetesebb és kevésbé erőszakolt formák közötti érvényesülését. Ezekkel az egyesületekkel szemben a fennálló osztrák „kincstár” mindig is idegen maradt, amelyet meglopni vagy becsapni érénynek számított, és amely a maga járási hejtmanjaival, államrendőrségével, csendőrségével és más fölöttébb kellemetlen hivatalaival olyan ügyekbe ártotta bele magát, amelyhez pedig semmi köze sem volt, ugyanakkor pedig kötelességét nem teljesítette (amit egyébként minden társadalmi réteg másként képzelt el).

Ha mármost állandóan szem előtt tartjuk, hogy a cseh nemzeti társadalom a 19. század második felében és a 20. század elején területünkön a

társadalmi valóságnak csupán egy – jóllehet egyre növekvő – részét jelentette, úgy az alábbiakban ennek a társadalomnak néhány *belső* problémájára próbáljuk összpontosítani figyelmünket. Fel szeretnénk hívni a figyelmet arra, hogy a „nemzeti társadalom” fogalmának használatával a lakosság azon rétegeinek és csoportjainak tagozódását, *belső* strukturálódását kívánjuk hangsúlyozni, amelyek a vizsgált időszakban a cseh nemzet tagjainak vallották magukat. Az első Csehszlovák Köztársaság hivatalos hagyományértelmezése igyekezett elhatárolódni a Habsburg Monarchia örökségétől, és ennek jegyében túlságosan egyoldalúan az 1918 előtti cseh társadalomnak csak néhány jellegzetességét emelte ki, mint például demokracizmusát, antiklerikalizmusát, az idegen eredetű nemesség és a német kulturális befolyás elutasítását, valamint a Habsburgok elleni aktív ellenállást, úgy, ahogy azt legerőteljesebben a Sokol-szervezet tagjai vagy a legionáriusok megtestesítették. Ezzel nem kívánjuk azt mondani, hogy 1918 után a cseh nemzeti környezetben nem jelentkeztek másfajta tendenciák is, amelyek például a közös „csehszlovák állameszmében” testesültek meg, de mégis az osztrák éra alatti cseh nemzeti mozgalom sokoli és legionárius értelmezése volt mindegyik közül a legbefolyásosabb. Ez a fajta hagyomány olyan illúziót keltett, mintha a cseh nemzet a Habsburgok, a nemesség, a katolikus egyház ellen vívott harcában alapvetően egységes lett volna, és ebből a nemzeti egységből csupán az árulók és osztrákbarátok maroknyi csoportja zárta volna ki saját magát.

A csehszlovák marxista történetírás által 1948 után kidolgozott nemzeti forradalmi koncepció azzal élte ki ezt a két világháború között elterjedt hagyományértelmezést, hogy az 1848–1918 közötti korszak vezető cseh politikai képviselőinek többségét a cseh nemzeti érdekek következtelen képviselőivel vádolta, mondván, hogy a cseh polgárságot korlátolt osztályérdekek vezették. Az egész nemzet elvi egységének feltételezését egy olyan nem kevésbé illuzórikus koncepció váltotta fel, amely a néptömegek mindenkori haladó történeti szerepét hangsúlyozta: a néptömegek törekedtek a nemzeti és a társadalmi felszabadulásra, de a polgári politikusok megtevesztették és helytelen útra terelték őket. Nem lenne helyes, ha itt nem jegyeznénk meg, hogy ilyen kiélezett formában ez a felfogás csupán néhány, jórészt általános jellegű munkában jelentkezett, de különféle változatban az ötvenes években meghatározó szerepet töltött be. Az 1848-as forradalmi év Palacký, Rieger- és Havlíček-féle liberalizmusával szemben a radikális demokratákat mint a népi érdekek következetes (vagy kevésbé következetes) képviselőit emelték ki. A későbbi korszakra vonatkozóan nem csupán az ó-csehek, hanem az ifjúcsehek politikáját is éles bírálatban

részesítették, mert hiszen például az 1868 őszén bekövetkezett kritikus pillanatban nem voltak hajlandók a csehországi népi és nemzeti forradalom élére állni. A cseh néptömegek nemzeti vágyait kifejező igazi képviselőknek elsősorban a költőket, írókat és a kultúra más területein működő egyéneket kiáltották ki, mondván, hogy ők verseikkel, dalaikkal legalább képletesen ki tudták fejezni azt, ami elől a bátortalan politikusok kitértek. A nép és nemzet „forradalmi hagyományainak örökét” ezt követően a forradalmi munkásmozgalom veszi át, melynek sorai közt a 19. század végétől a történészek rámutattak arra az ellentétre, amely a munkástömegek érdekei és a szociáldemokrata párt opportunistá, később „áruló” vezetői közt húzódott.

Magában a történelem nemzeti forradalmi koncepciójának alapjában nem csekély belső ellentmondások rejtettek. (Itt jegyezzük meg, hogy ez a cseh felfogás távolról sem volt egyedülálló, sőt egyik-másik, főként a magyar koncepció, jóval radikálisabb volt.) A néptömegek a történelmi események nagy részében kényszerű anonimitásban maradtak, mert egyetlen vezető személyiség sem volt oly mértékben következetes, hogy megfelelhett volna azoknak a magas követelményeknek, amelyeket a történészek támasztottak. A szomszédos szocialista országokban elfogadott nemzeti forradalmi történelmi koncepciókat nem lehetett teljes összhangba hozni, hiszen a 19. század folyamán az egymással szomszédos nemzeti mozgalmakban, leggyakrabban éppen a radikális és forradalmi erők esetében, a célok és a földrajzi kiterjedés tekintetében objektív ellentétek álltak fenn. Így azután ezek az ellentétek új síkon szükségszerűen újratemelődték (pl. cseh–német, magyar–szlovák vagy magyar–román viszonylatban). És mindez nem azon múlt, hogy az egyik fél Marx és Engels 1848-as forradalommal kapcsolatos kijelentéseinek dogmatikus magyarázatára hivatkozott, míg a másik fél inkább önálló kutatásokra alapozott, a probléma gyökere magában a nemzeti koncepció lényegében volt. A munkásmozgalom történetének vonatkozásában eltérő, a nemzeti történelemnél sokkal szigorúbb értékelő kritériumok léteztek, és így például a szociáldemokrácia jobboldali vezetőit burzsoá nacionalizmussal vádolták, sőt keményen elítélték, holott a nemzeti politika más irányával, pártjaival összehasonlítva nemzeti szempontból vitathatatlannul a legmérsékeltebbek közé tartoztak.

Nem nehéz megállapítanunk, hogy a történelmi igazság e téren is bonyolultabb és ellentmondásosabb volt. Erről azt hiszem nem kell vitatkoznunk. A pusztán tagadásnál azonban jóval nehezebb az új utak és kiutak keresése, ami az 1848–1948 közötti cseh történelem esetében semmiképpen sem jelentheti a marxizmus előtti nemzeti koncepcióhoz való visszatérést.

Hisz aligha lehetne figyelmen kívül hagyni, hogy a magát marxistának valló új cseh történész-nemzedék 1948 utáni jelentkezése a korábbi kutatásokkal összehasonlítva jelentős módszertani és faktográfiai előrelépést eredményezett, mindenekelőtt a gazdaságtörténet, a történeti demográfia területén, illetve a gazdasági változásokkal és a munkásmozgalom kibontakozásával kapcsolatos társadalmi összefüggések feltárásában. Az is vitathatlanul indokolt volt, hogy a nemzeti-politikai fejlődés különböző kérdéseiben az osztályösszefüggésekre helyezték a hangsúlyt. Az új, kiegyensúlyozottabb történelmi megközelítésben bizonyos értelemben azt kellene megpróbálni, hogy a társadalmi fejlődés néhány más területén is, mint pl. a nemzet és állam kérdéseinek vizsgálatában ugyanolyan objektív elemzés érvényesüljön, mint az ipari forradalom esetében. Természetesen nem lehet a gazdaságtörténet kutatási módszereit mechanikusan átvenni a politikai és kulturális fejlődés tanulmányozásában, ez minden bizonnyal abszurd dolog lenne. Mi itt elsősorban a történész által használt összes alapfogalom kritikai értékelésére gondolunk, hogy ily módon lehetővé váljék a kutató maximálisan objektív megközelítése azoknak a jelenségeknek, intézményeknek a vonatkozásában is, amelyekhez érzelmileg kötődik.

Véleményünk szerint ez rögtön a kutatás kezdeti stádiumában két fontos feltétel megvalósulását jelentheti. Az egyik, mint azt már jeleztük, az, hogy a korlátolt nemzeti szempontról nem csupán a végső értékelésnél, hanem már magánál a történelmi tények megközelítésénél lemondanánk. Hiszen a manapság magunkénak vallott társadalom jellege, kialakulása szempontjából nem csupán azok a történeti tendenciák, jelenségek, intézmények bizonyultak meghatározó jelentőségűeknek, amelyeket a nemzeti történelembe szoktunk besorolni, hanem ezeknél jóval szélesebb összefüggések is. Mint általános alapelvet, mindezt többé-kevésbé el szokták fogadni, de a benne megfogalmazott követelmény gyakorlati alkalmazása egyáltalán nem könnyű. Ami például konkrétan az 1918 előtti korszakra vonatkozó, általánosan használatos nemzetitörténelem-értelmezésünket illeti, rá szoktunk mutatni az európai nagyhatalmak közti viszony globális jelentőségére, az egyes diplomáciai akciók hatására, a cseh munkásmozgalomnak a nemzetközi szocialista fejlődéssel való összefüggéseire, ugyanakkor az ennél jóval szorosabb és valóban mindennapos összefüggésekre, mint amilyen a cseh társadalom viszonya az osztrák államhoz (mégpedig nem csupán az annak elnyomó politikájával szemben kifejtett ellenállás formájában), vagy a cseh tartományok német, illetve nemzetiségileg nem elkülönülő lakosságához. A 19. század második felében a társadalmi, politikai, kulturális élet nacionalizálása kétségkívül jelentős mértékben előrehaladt,

de nem vagyunk benne bizonyosak, hogy valóban olyannyira magában foglalt-e mindent, amint az néhány későbbi történeti okfejtés alapján tűnhet. Az egyetlen nemzet szempontjára korlátozott megközelítés nem csupán egy másik, rendszerint szomszédos nemzet szempontjaival való konfliktus veszélyét hordozza magában, hanem ráadásul megfosztja a kutatót annak lehetőségétől is, hogy néhány jelentős, de nemzetileg nem elkülönülő történeti tendenciát, értéket is regisztrálhasson, megfigyelhessen.

A másik feltétel, amely részben összefügg a korlátozott nemzeti szempont kritikájával, de mégis általánosabb jellegű, a fekete-fehér értékelések meghaladásának szükségzerűsége. Ez a fajta minősítés „a mi emberünk” versus „az ellenség” ellentétből származik. A történeti irodalomba az ehhez hasonló tendenciák a cseh–német politikai küzdelmekből és a nemzeti táboron belül is gyarapodó politikai csatározásokból kerültek át. A 19. század utolsó évtizedeiben az ifjúcseh és a nemzeti radikális álláspont kivált és elkülönült a cseh politika túlnyomórészt arisztokratikus, konzervatív és klerikális irányzataitól, s ezzel párhuzamosan arra is mind több hajlandóságot mutatott, hogy leértékelje és csökkentse ezeknek a csoportoknak a jelentőségét a korábbi időszak cseh nemzeti fejlődésének vonatkozásában is. Ez a fekete-fehér értékelés – a politikai és ideológiai harc aktuális szükségleteinek megfelelően – még markánsabban jelentkezett 1950 után T. G. Masaryk és az egész realista csoport cseh politikai életében betöltött szerepével kapcsolatban. A kommunisták és a szocialisták közt az első világháború után folyó eszmei és politikai harcok nem csekélyebb súllyal nehezedtek a Csehszlovák Szociáldemokrata Párt és a századforduló előtti és utáni egész cseh munkásmozgalom értékelésére is. Az időbeli távolság révén biztosabbá váló történész-látásmód azonban véleményünk szerint a fent jelzett és más hasonló küzdelmet nem értékelheti úgy, mint „a nemzeti egység” valamiféle megbontását vagy szétverését, vagy éppen elárulását stb. Ha valódi politikai és eszmei elkülönülésről van szó, amely társadalmi tagozódáson és a különféle érdekek találkozásán alapul, sokkal inkább a nemzeti társadalom erejét, mintsem gyengeségét bizonyítja.

Ez azonban már egy szélesebb probléma, amely a történeti koncepció egészével függ össze. Ha elutasítjuk azt az álláspontot, amely a múltban csak haladó hagyományokat keres – minthogy nem csupán azok iránt az események és személyiségek iránt érdeklődünk, akiket saját hősi eleink galériájába szeretnénk besorolni, hanem igyekszünk megragadni mindent, ami lényeges, ami az adott térben és időben a társadalmi fejlődést formálta és befolyásolta és ami ilyen vagy olyan formában tovább él – nos, ebben az esetben összehasonlíthatatlanul szélesebb problémakörrel kell foglalkoz-

nunk, mint korábban. Ha így értelmezzük a történelmet, akkor nem olyan kérdéseket teszünk fel elsősorban, hogy ki tartozik és ki nem tartozik a nemzethez vagy hogy ki volt a mi osztályellenségünk vagy szövetségeseink ötven, kilencven évvel ezelőtt, merthogy az ilyen kérdések erőszakolt és ahistorikus aktualizálására ösztönözhetnek, ami viszont legfeljebb arra alkalmas, hogy a történelmet a szélesebb közvélemény előtt diszkreditálja. Nekünk például az a véleményünk, hogy épp úgy, mint ahogy nem helyes figyelmen kívül hagyni az osztrák állam vizsgálatát, ugyanúgy nem lehet hosszabb ideig elhanyagolni az úgynevezett történeti „böhmisch” nemesség jelentőségét sem. Lehet ugyan vitatkozni arról, hogy a 19. század hatvanas éveitől a nemességgel létrejött szövetség előnyös vagy előnytelen volt-e a cseh nemzeti mozgalom számára, de úgy tűnik, hogy az arisztokrácia soraiból kikerülő személyek száma, akik még a 20. század elején (sőt részben később is) csehnek vallották magukat, nagyobb volt annál, mint ahogy azt az általánosan elfogadott ifjúcseh értelmezés-értékelés feltételezte. Mert hiszen bár nem feltétlenül meggyőző érv az a támogatás, amelyet a történeti nemesség egy része a Cseh Olimpiai Bizottságnak legalább is pártfogásával nyújtott, de okvetlenül arra figyelmeztet, hogy nem mindig méltányoljuk kellőképpen a cseh tartományi országgyűlésnek és a tartományi bizottságnak a cseh nemzeti fejlődésben az osztrák éra alatt betöltött szerepét.

Természetesen egyáltalán nem arról van szó, mintha az összes Lobkowitzból, Schwarzenbergből stb. nemzetileg öntudatos csehek szeretnénk kreálni, ami legalább olyan történelmietlen vállalkozás lenne, mint az a sok cseh–német, lengyel–német vita, amelynek tárgya a múlt nagy személyiségeinek nemzetiségi hovatartozása, holott az illető személyiségek számára a modern nemzeti felfogás szubjektíve idegen valami volt. Ugyanakkor látnunk kell azt, hogy a történeti Csehország tradíciói és fontos tartományi intézményei révén rendkívül fontos szerepet játszott a modern cseh társadalom kialakulásában (még ha személy szerint a szerzőtől távol áll Morvaország szerepe kisebbitésének szándéka). Természetesen mindez a cseh tartományi patriotizmus szellemében működő és gondolkodó politikai személyiségekre is érvényes. Hasonló problémával találkozunk egy másik területen, az 1918 előtti osztrák államapparátusban dolgozó, viszonylag nagy számú cseh hivatalnok esetében, akik közül sokan a cseh nemzettel csak a monarchia felbomlása után vállaltak politikailag is közöséget. De nem volt ez másképp az osztrák tisztikarban sem, különösen az alacsonyabb funkciókban levők esetében. Túlságosan olcsó dolog lenne, ha az osztrákpártiságot, majd később a kollaborációt mint a cseh nemzeti ho-

vatartozással összeegyeztethetlen magatartást értékelnénk. Nem beszélve arról, hogy „az állam nélküli nemzetben” ez meglehetősen szokványos folyamat, az ehhez hasonló minősítés a soknemzetiségű állam politikai és társadalmi viszonyainak megengedhetetlen leegyszerűsítéséhez vezetne, hiszen ebben az államban a nemzetek és a nemzetiségi csoportok nem egymástól elválasztva éltek és jogilag sem volt kötelező a nemzetiségi hovatarozás megjelölése.

Az említett és néhány más átmeneti jelenség ellenére különösen a 19. század hatvanas éveitől kezdve a cseh nemzeti társadalom központi magva még erőteljesebben kikristályosodott és a cseh nyelvű-kultúrájú etnikum túlnyomó többségét politikai értelemben is integrálni tudta. Még a hatvanas években az összes nem határmenti, csehországi város igazgatása cseh kézre került (České Budějovice kivételével). Ez a folyamat Morvaországban lassúbb volt, és a legnagyobb morvaországi városokban (Brünn, Olmütz, Jihlava, Osztava) 1918 októberéig sem fejeződött be. Az 1848-as forradalmi esztendővel összehasonlítva jelentős változásként értékelhető a morvaországi cseh politikában az a tény, hogy lényegében teljesen a nemzeti mozgalom fő áramlatához igazodtak, és alárendelték magukat Prágának. A csehországi nemzetiségi viszonyokat az ausztriai alkotmányos élet kezdetétől olyannyira az elkülönülés, körülhatároltság jellemezte, hogy a birodalmi és tartományi választások során a városi és a falusi választók kúriáiban a választási körzeteket lényegében állandó jelleggel felosztották a cseh és a német képviselők közt, s ily módon változásokra csupán a kereskedelmi és kisipari kamarák kúriájában kerülhetett sor (ott is csupán kezdetben) és persze a nagybirtok esetében, amelynek képviselői a cseh tartományi országgyűlésen a mérleg nyelvét jelentették. De még a szocialista munkásmozgalom is a német és a cseh nemzeti környezetben elkülönülten bontakozott ki Csehországban – nem így Morvaországban. Ugyanakkor a munkásság legfejlettebb csoportjai, amelyekből a szocializmus úttörői is kikerültek, a német és a cseh demokratikus kispolgári mozgalmak keretei közt tettek szert első politikai tapasztalataikra.

Az egyre gyarapodó cseh nemzeti társadalom szociális összetételére a 19. század folyamán mindvégig – mind mennyiségi, mind pedig minőségi mutatók alapján egyaránt – a városi kispolgárság és a parasztság túlsúlya a jellemző. A cseh nemzet 1848. évi első jelentős politikai megnyilvánulása után még jó néhány évtizedre volt szükség ahhoz, hogy a századforduló után a cseh nagyburzsoázia rétege is erőteljesebben megnyilatkozzék, de ez a réteg származásában, jellegében és gondolkodásában szintén szorosan összefonódott a kispolgársággal. A csehországi történeti nemesség egész sor

kérdésben támogatta a cseh nemzeti mozgalmat, de a lengyel és a magyar arisztokráciától eltérő módon sohasem azonosította magát vele és nem tartotta magát a mozgalom részének sem. Engels az angol társadalomban a mindenre kiterjedő polgári befolyásról beszélt, ami abban jelentkezett, hogy a polgárság mellett polgáriasodott arisztokrácia és polgáriasodott munkásosztály létezett. Ezzel szemben a cseh nemzeti társadalom alapvonásának és eszményének hasonló alapon – az ilyen jellegű általánosítások pontatlanságait beszámítva – a *kispolgáriságot* tekinthetjük, mégpedig abban a formájában, ahogy az a 19. század második felében kialakult. A kispolgári életmód a termékenyebb cseh vidékeken is jelentős mértékben elterjedt, és már a 19. század hatvanas éveiben szokássá vált az újságolvasás, az emberek színházba jártak, és ezerszámra alakultak az egyesületek. A cseh vidék túlnyomó részének műveltsége és kulturális szintje nem csekély mértékben különbözött az észak-németországi, lengyelországi, magyarországi, balkáni vagy oroszországi viszonyoktól, ahol a kiterjedt mezőgazdasági területek a városi (vagy kisvárosi) civilizáció szintjétől gyakran nagyon elmaradtak. Elmondhatjuk, hogy a cseh munkásosztály is a maga módján és jellegét tekintve nagyrészt szintén kapcsolódott a kistermeléshez, amely többek között a gyakran emlegetett cseh kézműves fortélyok bölcsője is volt és a kispolgári rétegek közé való felemelkedés a kialakuló cseh nagyipari munkásság számára is természetes eszmény maradt.

A kispolgáriság nem szereti a különbségeket és ellentéteket, a kispolgári eszményt a középser, az átlag jelenti. Ehhez többek között hozzátartozott a lakosság viszonylag magas átlagos műveltsége, politikai és kulturális aktivitása, egyszersmind azonban megkülönböztetés, irigység és intolerancia mindazokkal szemben, akik gondolkodási szintjükkel ezt az átlagot meghaladták. Az átlaglét éppen a 19. század második felében vált a cseh nemzeti élet legállandóbb jellemzőjévé. Addig beszéltek a kis nemzetről, a kis lehetőségekről, kisszerű viszonyokról, amíg mindebből kibontakozott az átlagos cseh kisember kultusza. Matěj Brouček, a satirikus, Kondělik papa pedig enyhén ironikus beütéssel, a pazarlóan konstruktív típusa volt a cseh kisember figurájának. Josef Švejk életbölcességével különbözött tőlük, ugyanakkor mindegyiküknél közös vonás, hogy a lehetőségek szerint a legjobban és legkényelmesebben élhessék saját életüket ebben az elátkozott világban. A cseh átlagember jellemző tulajdonságai közé tartozott az áldozatkészség éppúgy, mint a meggyötörtség, a hangyaszorgalom, a bátorság hiánya, a kitartás és a kockázattól való húzódozás. A nemzeti karakterről nehéz másképp beszélni, mint problematikus általánosítások formájában, de ha ennek jogosultságát csak egy kicsit is elismerjük, akkor arra a

következtetésre jutunk, hogy a cseh nemzeti karakter kialakulásához a cseh nemzeti mozgalomnak Ausztria fennállása idején végbement fejlődése rendkívüli mértékben járult hozzá.

A kicsiség érzésének kompenzálásaként szívósan törekedtek a cseh nemzet nemzetközi elismerésének megszerzésére. A 19. század végi és 20. századi eleji cseh társadalom jellegének megfelelően a csehek legkifejezőbb elismerésére a II. Internacionálé, a nemzetközi munkásmozgalom csúcs-szerveinek keretei között került sor, ahol is a csehszlovák szociáldemokráciát az angol, francia, német, osztrák és orosz szociáldemokratákkal együtt a hat legerősebb európai munkáspárt közé sorolták. Hasonló önálló képviselőket vívtak ki a csehek („Csehország” területi megjelöléssel) a Nemzetközi Olimpiai Bizottságban és néhány más nemzetközi szövetségben. A politika területén elismeréssel találkozott a cseh képviselők 1870. decemberében Elzász-Lotharingia tervezett annexiója ellen tiltakozó határozata, a századforduló idején pedig Karel Kramář néhány cikke járta be a világsajtót, de a nemzetközi politikai közvéleménynek döntő többségében az első világháború záró szakaszáig a cseh kérdéstről és a cseh politikáról egyáltalán semmilyen elképzelése sem volt. A cseh nemzeti mozgalmon belül Dobrovský és Havlíček óta örök témát jelentett a nagy szláv Oroszország által a cseheknek nyújtott lehetséges segítség illúziójával való leszámolás. Jóllehet a kultúra területén, például az orosz irodalomból készült szép számú cseh fordítás vagy a cseh zeneszerzők oroszországi működése révén nem csekély kapcsolatok léteztek, rendszerint nagy csalódással zárult minden olyan eset, amikor a cseh lakosság nagyobb csoportjai ez irányban fokozott reményeket tápláltak és közben szembetalálták magukat a cári Oroszország valóságával. Ez az eset fordult elő a volhiniai cseh kivándorlókkal a 19. század utolsó évtizedeiben vagy az első világháború elején a cseh hadifoglyokkal is.

A cseh nemzeti mozgalomnak az önálló, Béctől független külpolitikára való törekvése néhány esetben jelentős bonyodalmakhoz vezetett, amit gyakran egyszerűen a világban zajló eseményekről való tájékozatlanság okozott. Példaként a prágai városi tanács századforduló táján kifejtett aktivitását említhetjük, melynek keretében mint „a cseh nemzet nem hivatalos kormányja” a prágai városi tanács közvetlen kapcsolatokat igyekezett teremteni Párizssal, Londenral, Pétervárral és a világ akkori más nagyvárosaival. Az ellenzéki körök – cseh környezetben főként a szociáldemokraták és a realisták közül sokan – rámutattak arra, hogy a prágai városi tanácsnak arra ugyan nincs elég eszköze, hogy a város rekonstrukcióját és korszerűsítését megvalósítsa, de a prágai küldöttség nem hiányozhatott

egyetlen új polgármester beavatási ünnepségéről vagy hasonló rendezvényről sem, az európai fővárosokban. A prágai tanácsurak ráadásul kellemetlen tévedésbe is belebonyolódtak a párizsi városi vezetéssel való kapcsolataikban, amikor is 1899-ben a jobboldali nacionalisták által kézben tartott párizsi városi tanács képviselői Waldeck-Rousseau és Combesse demokratikus-republikánus kormányaival szemben kiélezett ellenzéki magatartást tanúsítottak. Prágai látogatásuk alkalmából a párizsi vezetők egymást szárnyalták túl a saját kormányuk elleni támadásokban, mondván, hogy az német és zsidó befolyás alatt áll, behódolt a „dreyfusizmusnak”. A prágai újságok közül a tekintélyes Národní listy kíméletlen bírálatban részesítette mind a két kormányt és azokról mint „nemzetközi árulókról”, kozmopolitákról, „internacionalista és hazafiatlan söpredékről” emlékezett meg. Ez a néhány évig tartó konfliktus a francia–cseh politikai kapcsolatok komoly lehülését okozta, és nem éppen üdvös módon, a prágai francia konzulátus tevékenységében is jelentkezett.

A cseh társadalmi és politikai élet kicsisége és korlátozottsága komoly problémát jelentett, amely már a nemzeti ébredés kezdetétől foglalkoztatta a vezető szerepet játszó kritikai szellemiségű politikusokat, közéleti személyiségeket. Erről a kérdérről 1886. december 20-án Masaryk és Herben Čas című lapjának vezércikkében Hubert Gordon Schauer az alábbi kiélezett formában gondolkozott el: érdemes-e vajon ezért az önálló nemzeti létért, annak védelmére oly sok áldozatot hozni, ha az ilyen kicsiséget tesz lehetővé; vajon valóban olyan nagy a nemzeti önállóság kulturális értéke? Általánosabban megfogalmazva, figyelmeztetés ez minden nemzet számára, lett légyen az újra aktivizálódott „történeti”, vagy újonnan kialakult nemzeti társadalom, hogy saját létezését egyik se tekintse magától értetődőnek és kétségbevonhatatlanul pozitívnak, ha közben nem teremt nemzetközileg elismert kulturális értékeket. Ilyen értelemben a schaueri kérdésnek mint a nemzeti önelégültségre való figyelmeztetésnek, az attól való óvásnak vitathatatlanul nagy jelentősége van, egyszersmind a fokozott kulturális aktivitásra való felszólítás is kiolvasható belőle. A cseh nemzeti társadalomnak a 19. század kilencvenes éveitől az első világháborúig terjedő történelmi fejlődése, tehát az az időszak, amely több tekintetben is az újkori cseh nemzeti fejlődés aranykorát jelentette, a feltett kérdésre – úgy véljük – pozitív értelemben adta meg a választ. A cseh társadalom nem csupán gazdasági és társadalmi téren, hanem a tudomány és a művészet számos ágában is teljesen betagozódott a szélesebb európai kontextusba, és számos avantgard vívmány létrehozásában szintén szerepet vál-

lalt. A múlt számos nyomasztó maradványa, elsősorban az államhoz való viszony egésze, a kispolgáriság túlsúlya és a korlátozott nemzeti szemlélet azonban az új történelmi szakaszba is elkísért bennünket, amikor pedig az „állam nélküli nemzet” államnemzetté vált.